

Analyzing the Effects of Institutional Islamization on the Tendency to Forgive in Iran: A NARDL Approach

Mostafa Kazemi Najaf Abadi*

Associate Professor, Department of Economics,
Research Institute of Hawzah and University, Qom, Iran

Abstract

This study investigated the effects of institutional Islamization on the tendency to forgive in Iran. Using quarterly data from 2012 to 2023, it employed the nonlinear autoregressive distributed lag (NARDL) model to decompose institutional Islamization into positive and negative shocks to examine short- and long-run asymmetries. The findings revealed a significant asymmetric relationship. In the short run, an increase in Islamization had a positive effect on forgiveness (0.217), whereas a decrease exerted a stronger negative effect (−0.155). The long-run results confirmed that positive changes would have a substantial positive effect (0.462), compared with the negative effect of adverse shocks (−0.389). The Wald test rejected the hypothesis of symmetry in both periods. These findings suggest that reinforcing Islamic values within public institutions can promote social morality and forgiveness, whereas a decline in institutional religious values may generate more pronounced social disillusionment. Accordingly, policymakers should strengthen the religious legitimacy and ethical credibility of public institutions while closely monitoring potential declines in values in order to help sustain social capital and public trust.

Introduction

Forgiveness, as a moral foundation of human behavior, has assumed an increasingly important position in contemporary social and psychological thought. It is considered an important factor in maintaining interpersonal relationships, reducing conflict, and fostering social capital, particularly within cultural and religious contexts—as illustrated in “No Type of Forgiveness Is an Island: Divine Forgiveness, Self-Forgiveness and Interpersonal Forgiveness” (Fincham & May, 2021). As discussed by Ayoub (1997) in “Repentance and the Islamic Tradition,” the broader conception of forgiveness is closely associated with repentance, piety, and a return to divine values, and is regarded as a transcendent moral act.

Beyond the individual level, Islam has established various institutional mechanisms for promoting forgiveness through religious sermons, educational programs, devotional practices, and media content. In many Muslim societies, Islam is not merely a matter of personal belief or practice but is also embedded in official institutions and legal frameworks that actively shape citizens’ attitudes and behavior. Against this background, the relationship between institutional Islamization and the tendency to forgive in Iran is particularly significant, given the country’s distinctive institutional and economic context, characterized by international economic sanctions, fluctuations in inflation, and the COVID–19 pandemic. In this respect, the present study aimed to examine the effects of institutional Islamization on the tendency to forgive in Iran.

Materials and Methods

This study employed a quantitative research design based on the nonlinear autoregressive distributed lag (NARDL) model, using quarterly data for Iran covering the period from 2012 to

* Corresponding Author: mostafakazemi@rihu.ac.ir

How to Cite: Kazemi Najaf Abadi, M. (2026). Analyzing the Effects of Institutional Islamization on the Tendency to Forgive in Iran: A NARDL Approach. *Iranian Journal of Economic Research*, 31(106), 195-221

2023. The sample comprised 48 observations, selected based on the continuous availability of data for the institutional Islamization index. The dependent variable, the tendency to forgive (PHIL), was measured using the Global Forgiveness Index, which assesses forgiveness toward strangers, monetary forgiveness, and forgiveness of time—with higher values indicating greater altruism. The independent variable, institutional Islamization (IS), was measured using the Islamicity Index. The index measures the extent to which a country's institutions are compatible with fundamental Islamic teachings across four dimensions: Islamic economy, legal and governance systems, human and political rights, and international relations. Scores range from 0 to 10, with higher scores indicating greater institutional compatibility with Islamic principles.

The control variables included GDP per capita (GDPPC), human capital (EDU) measured by the literacy rate, and social capital (SOC) measured using data from the Global Social Capital Index, the World Values Survey, and the World Bank. The NARDL model decomposed institutional Islamization into positive and negative changes to capture potential asymmetric effects. The estimation procedure comprised Augmented Dickey-Fuller unit root tests, optimal lag-length selection based on the Akaike Information Criterion (AIC) and Bayesian Information Criterion (BIC), the Bounds test for cointegration, NARDL estimation of short- and long-run coefficients, the Wald tests for asymmetry, and CUSUM and CUSUMSQ tests for parameter stability. All analyses were conducted through EViews 13.

Results and Discussion

The NARDL estimation results indicated that, in the short run, an increase in institutional Islamization (IS+) had a positive and statistically significant effect on the tendency to forgive (coefficient = 0.217, t -statistic = 2.31, p = 0.026). In contrast, a decrease in institutional Islamization (IS-) had a negative and statistically significant effect (coefficient = -0.155, t -statistic = -2.18, p = 0.033). In the long run, the positive change in institutional Islamization (IS+) had a coefficient of 0.462 (t -statistic = 2.69, p = 0.011), whereas the negative change (IS-) had a coefficient of -0.389 (t -statistic = -2.72, p = 0.010). The error correction term, ECM(-1), was -0.561 (t -statistic = -5.50, p < 0.000), indicating that approximately 56% of any deviation from the long-run equilibrium was corrected in each period.

The results for the control variables indicated that human capital (EDU) and social capital (SOC) had positive and statistically significant effects on the tendency to forgive in both the short and long run. GDP per capita (GDPPC) also had a positive effect, although its statistical significance was comparatively weaker. The model yielded an R^2 of 0.821, indicating that approximately 82% of the variation in the tendency to forgive was explained by the explanatory variables included in the model. The Durbin-Watson statistic was 1.91, suggesting that there was no serious evidence of autocorrelation in the residuals.

Conclusion

Using quarterly data covering the period from 2012 to 2023 and the NARDL approach, this study examined the relationship between institutional Islamization and the tendency to forgive in Iran. According to the findings, the tendency to forgive responds asymmetrically to increases and decreases in institutional Islamization, suggesting that positive and negative changes in the index have distinct effects on social behavior.

In the short run, an increase in institutional Islamization was associated with a higher tendency to forgive, whereas a decrease in institutional Islamization had a negative effect. This finding suggests that society responds more positively to improvements in Islamic institutional principles, such as economic justice, ethical market practices, and human rights. Conversely, a deterioration in these institutional dimensions is associated with a notable decline in the tendency to forgive. These findings are consistent with institutionalist and social ethics theories, which emphasize that formal institutional frameworks grounded in religious values can shape and influence citizens' social behavior.

In the long run, similar effects were observed, with the scope and depth of these effects becoming more pronounced. As suggested by the results, sustained improvements in institutional Islamization across governance, economic, and legal structures can contribute to greater trust, stronger social cohesion, and a higher tendency to forgive. In contrast, a weakening of the institutional dimensions captured by the index—particularly those related to social justice, human

rights, and governance transparency—may erode moral capital and reduce forgiving behavior over the long term.

Keywords: Institutional Islamization, Tendency to Forgive, Iran, Nonlinear Effects, Religious Institutions

JEL Classification: Z12, C32, D01, I31.

تحلیل تأثیرات اسلامیت نهادی بر تمایل به بخشش در ایران: رهیافت NARDL

دانشیار گروه اقتصاد، پژوهشکده علوم اجتماعی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران

مصطفی کاظمی نجف‌آبادی *

چکیده

با توجه به چالش‌های فزاینده جامعه در زمینه انسجام اجتماعی و اعتماد متقابل، شناخت عوامل مؤثر بر رفتارهای اخلاقی اهمیت روزافزونی یافته است. این پژوهش با هدف بررسی تأثیرات اسلامیت نهادی بر تمایل به بخشش در ایران، با استفاده از داده‌های فصلی دوره ۲۰۱۲ تا ۲۰۲۳ و بهره‌گیری از مدل NARDL انجام شده است. نتایج نشان می‌دهد که رابطه میان اسلامیت نهادی و بخشش در کوتاه‌مدت و بلندمدت نامتقارن است به طوری که افزایش اسلامیت نهادی اثر مثبت و کاهش آن اثر منفی بر بخشش دارد. در کوتاه‌مدت، ضریب تأثیر افزایشی ۰/۲۱۷ و کاهش ۰/۱۵- است در حالی که در بلندمدت این اثرات قوی‌تر بوده و به ترتیب ۰/۴۶۲ و ۰/۳۸- هستند. آزمون والد فرضیه تقارن را رد کرده و نشان می‌دهد که تقویت ارزش‌های اسلامی در نهادها نقش مؤثری در ارتقای روحیه گذشت و سرمایه اجتماعی ایفا می‌کند. بر این اساس، سیاست‌گذاران باید ضمن تقویت مشروعیت دینی نهادها، از کاهش ارزش‌های اخلاقی در ساختارهای حکمرانی جلوگیری کنند تا بستر لازم برای پایداری اعتماد اجتماعی فراهم شود.

کلیدواژه‌ها: اسلامیت نهادی، تمایل به بخشش، کشور ایران، اثرات غیرخطی.

طبقه‌بندی JEL: I31, D01, C32, Z12

۱. مقدمه

بخشش به‌عنوان یکی از پایه‌های اخلاقی رفتار انسانی، جایگاهی بنیادی در نظریه‌های اجتماعی و روان‌شناختی معاصر یافته است. این کنش اجتماعی که نقش مهمی در ترمیم روابط، کاهش تعارضات و ارتقای سرمایه اجتماعی دارد، به‌ویژه در بافت‌های فرهنگی و دینی، دارای ابعاد پیچیده‌ای است که فراتر از تبیین‌های فردمحور قابل درک است (Fincham & May, 2022). در سنت اسلامی نیز، بخشش پیوندی وثیق با مفاهیمی چون توبه، تقوا و بازگشت به ارزش‌های الهی دارد و در ادبیات دینی به‌عنوان عملی متعالی و ارزشی اصیل شناخته می‌شود (Ayoub, 1997; Ahmed, 2019).

با نگاهی فراتر از سطح فردی، اسلام به‌مثابه یک نظام ارزشی جامع، سازوکارهایی نهادی برای ترویج رفتارهایی چون بخشش ایجاد کرده است. نهادهای دینی از طریق خطابه‌های مذهبی، برنامه‌های آموزشی، مناسک عبادی و تولید محتوای رسانه‌ای، به‌صورت ساختاری در شکل‌دهی به رفتارهای اخلاقی از جمله گذشت مؤثرند (Isçan & Lokmanoglu, 2020; Ghobari Bonab, et al., 2024). در بسیاری از جوامع مسلمان، اسلام نه تنها به‌عنوان یک امر شخصی بلکه در هیئت نهادهای رسمی، کنشگران اجتماعی و چارچوب‌های حقوقی حضور دارد که به‌گونه‌ای فعال بر رفتار شهروندان تأثیر می‌گذارند (Al Haq, et al., 2021).

مطالعات متعدد در کشورهای مسلمان نشان داده‌اند که عملکرد نهادهای دینی می‌تواند به افزایش تمایل به بخشش و کاهش تمایلات انتقام‌جویانه بیانجامد، به‌ویژه در موقعیت‌هایی که ارزش‌های دینی به‌گونه‌ای ساختارمند و سازگار با نیازهای روانی و اجتماعی افراد آموزش داده می‌شوند (دادگر و همکاران، ۱۳۹۶؛ Abu-Nimer & Nasser, 2013; Nasser, 2021). با این وجود، بیشتر پژوهش‌ها تاکنون تمرکز خود را بر ابعاد روان‌شناختی یا فرهنگی دین نهاده‌اند و نسبت به نقش ساختاری و نهادی اسلام در شکل‌دهی به رفتار بخشش، توجه کافی نداشته‌اند (Hasan, et al., 2020; Kato, 2022).

در بستر ایران که نهادهای دینی در سطوح حاکمیتی، آموزشی و رسانه‌ای حضور پررنگی دارند، تحلیل ساختاری از ارتباط میان اسلامیت نهادی و رفتارهای اخلاقی مانند بخشش، از اهمیت دوچندانی برخوردار است. دوره مورد بررسی با رویدادهایی نظیر تشدید تحریم‌های اقتصادی، نوسانات شدید نرخ ارز، همه‌گیری کووید-۱۹ و تغییرات سیاستی همراه بوده است. این تحولات می‌توانند از طریق تأثیرگذاری بر اعتماد اجتماعی، سرمایه اجتماعی و عملکرد نهادها، رفتارهای نوع‌دوستانه از جمله تمایل به بخشش را نیز تحت تأثیر قرار دهند. از این رو، بررسی رابطه اسلامیت نهادی و تمایل به بخشش در چنین بستری، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. به‌لحاظ تجربی، برخی پژوهش‌ها در زمینه ایران نشان داده‌اند که آموزش دینی می‌تواند منجر به افزایش همدلی، گذشت و مسئولیت‌پذیری در میان نوجوانان و جوانان شود (فرهادی و همکاران، ۱۴۰۲؛ محمدی و همکاران، ۱۴۰۱) اما اغلب این مطالعات فاقد رویکردهای تحلیلی پیچیده و غیرخطی برای تبیین سازوکار تأثیرگذاری نهادهای دینی بوده‌اند. از این رو، پژوهش حاضر با تمرکز بر بستر ایران و با تأکید بر نقش نهادهای رسمی اسلامی، به بررسی چگونگی تأثیرات غیرخطی اسلامیت نهادی بر تمایل به بخشش می‌پردازد؛ تحلیلی که با بهره‌گیری از رویکرد ساختارگرا و

نگاه سیستمی، تلاش می کند تا روابط پیچیده، دوگانه و گاه متضاد میان نهاد دین و اخلاق اجتماعی را در قالب یک مدل تلفیقی مورد واکاوی قرار دهد.

۲. مبانی نظری

۲-۱. مفهوم شناسی

♦ **اسلامیت نهادی:** اسلامیت نهادی به میزان تعبیه شدن اصول و ارزش های اسلامی در ساختارها، سیاست ها و عملکرد نهادهای رسمی یک کشور اشاره دارد. برخلاف دینداری فردی یا گرایش های فرهنگی، اسلامیت نهادی ماهیتی ساختاری دارد و از طریق نهادهای حکومتی، اقتصادی، حقوقی و اجتماعی بازتاب می یابد. این مفهوم در سال های اخیر توسط «بنیاد اسلامیت» عملیاتی شده و شاخصی جامع با عنوان شاخص اسلامیت^۱ برای اندازه گیری آن پیشنهاد شده است. پایه نظری این شاخص در مطالعه رحمان و عسکری^۲ (۲۰۱۰) و سپس در توسعه های نظری عسکری^۳ (۲۰۱۹) تدوین شده است. مطابق این شاخص، اسلامیت نهادی از طریق چهار بُعد کلیدی سنجیده می شود: نظام اقتصادی اسلامی، نظام حقوقی و حکمرانی اسلامی، حقوق انسانی و سیاسی، و روابط بین الملل بر پایه اخلاق اسلامی (Askari, 2019; Askari & Mohammadkhan, 2016). این شاخص از داده های معتبر بین المللی برای ارزیابی سازگاری سیاست ها و عملکرد کشورها با اصول اسلامی مانند عدالت، انصاف، ریشه کنی فقر، حقوق بشر، حفظ محیط زیست و روابط مسالمت آمیز بهره می گیرد. بازه نمره دهی آن بین ۰ تا ۱۰ است و امتیاز بالاتر نشان دهنده سطح بالاتری از اسلامیت نهادینه شده در جامعه است. نکته مهم این است که در این سنجش، اسلامیت نه بر اساس نمادهای فرهنگی یا ظواهر شریعت بلکه بر مبنای میزان تحقق عملی ارزش های اسلامی در سیاست گذاری های عینی و داده محور سنجیده می شود (Askari, 2019; Kato, 2022). بنابراین، اگر کشوری بخواهد از نظر شاخص اسلامیت امتیاز بالایی داشته باشد - حتی اگر حکومت مذهبی نداشته باشد - باید به صورت ساختاری به عدالت، شفافیت، حقوق بشر، توزیع عادلانه درآمد و سایر مؤلفه های اسلامی متعهد باشد (Al Haq, et al., 2021).

♦ **تمایل به بخشش:** تمایل به بخشش به عنوان یکی از مؤلفه های برجسته در حوزه رفتارهای نوع دوستانه و اخلاقی، به گرایش فردی یا جمعی نسبت به چشم پوشی از خطاهای دیگران، ترک انتقام جویی و بازسازی روابط آسیب دیده اشاره دارد. این ویژگی نه تنها در سطح میان فردی بلکه در بُعد اجتماعی و نهادی نیز نقشی حیاتی ایفا می کند زیرا با کاهش تنش ها، ارتقای سرمایه اجتماعی و تسهیل همبستگی اجتماعی همراه است (Fincham & May, 2022). در بسترهای فرهنگی و مذهبی، بخشش به عنوان یک فضیلت اخلاقی بنیادین ترویج می شود و به ویژه در سنت اسلامی، گذشت از خطاهای دیگران امری مقدس تلقی شده که تأثیر آن در تقویت انسجام اجتماعی به وضوح قابل مشاهده است (حسینی و همکاران، ۱۳۸۳؛ Ayoub, 1997). با وجود آنکه مفهوم بخشش به لحاظ نظری در قالب های روان شناختی، جامعه شناختی و الهیاتی مورد واکاوی قرار گرفته اما مطالعات تجربی اخیر تلاش

1. Islamicity Index

2. Rehman, S.S. & Askari, H.

3. Askari, H.

کرده‌اند آن را در قالب شاخص‌های قابل سنجش کمی‌سازی کنند. در همین راستا، شاخص جهانی بخشش^۱ ابزاری برای اندازه‌گیری میزان رفتارهای نوع‌دوستانه مرتبط با بخشش در سطح کشورها فراهم آورده است. این شاخص، تمایل به بخشش را در سه بُعد می‌سنجد: بخشش به غریبه‌ها، بخشش مالی و بخشش زمانی؛ به گونه‌ای که داده‌های آن از پیمایش‌های نمونه‌گیری تصادفی در کشورهای مختلف استخراج شده و مقدار بالاتر آن به معنای سطح بالاتر تمایل به بخشش در جامعه است (Al Haq, et al., 2021). از منظر تحلیل نهادی، بخشش می‌تواند تابعی از کیفیت محیط نهادی باشد. در جوامعی که در آن عدالت توزیع‌شده، فرصت‌های برابر فراهم و سازوکارهای رسمی مبتنی بر اعتماد عمل می‌کنند، سطح تعارضات اجتماعی کمتر و فضای روانی برای بروز بخشش بیشتر است (Isçan & Lokmanoglu, 2020; Nasser & Abu-Nimer, 2020). به عبارت دیگر، تمایل به بخشش صرفاً یک ویژگی درونی یا روانی نیست بلکه واکنشی به وضعیت عینی ساختارها و نهادها در جامعه نیز هست؛ امری که سنجش آن را در تعامل با متغیرهایی چون اسلامیت نهادی، عدالت اجتماعی و سرمایه نهادی معنادار می‌سازد (Sabzian, et al., 2018).

۲-۲. تأثیر اسلامیت نهادی بر تمایل به بخشش

تحلیل رابطه میان اسلامیت نهادی و تمایل به بخشش مستلزم بهره‌گیری از چارچوب‌های نظری بین‌رشته‌ای است که بتواند تعامل بین نهادهای رسمی، ارزش‌های دینی و رفتارهای اجتماعی را تبیین کند. در این میان، دو نظریه کلان به عنوان بنیان تحلیلی این رابطه قابل استفاده هستند: نظریه نهادگرایی جدید^۲ و نظریه جامعه‌شناسی فرهنگی دین.

نخست، نظریه نهادگرایی جدید به عنوان یکی از چارچوب‌های نظری پرنفوذ در علوم اجتماعی، به ویژه در اقتصاد سیاسی، جامعه‌شناسی تاریخی و سیاست‌گذاری عمومی، بر این اصل بنیادین استوار است که نهادها - اعم از رسمی (همچون قانون، دولت و نظام‌های قضایی) و غیررسمی (همچون دین، سنت، و هنجارهای اجتماعی) - نقشی محوری در ساختن رفتار عاملان اجتماعی ایفا می‌کنند. برخلاف رویکردهای کلاسیک اقتصاد که کنش‌گران را به مثابه موجوداتی صرفاً عقلانی و برآمده از محاسبات سود-زیان در نظر می‌گرفتند، رویکرد نهادگرایی جدید تأکید دارد که ترجیحات و عقلانیت کنش‌گران در چارچوب نهادهای اجتماعی شکل می‌گیرد، تعدیل و حتی تولید می‌شود (Shaheen, et al., 2023).

در این معنا، نهادها صرفاً محدودکننده آزادی فردی نیستند بلکه به عنوان ساختارهای توانمندساز عمل می‌کنند و به رفتارها معنا و جهت می‌بخشند. از منظر این رویکرد، نهادهای دینی نیز از ظرفیت نهادی بالایی برای هدایت کنش‌های اجتماعی برخوردارند، به ویژه زمانی که درون ساختار رسمی حکمرانی نهادینه شوند و کارویژه‌های فرهنگی، حقوقی و سیاست‌گذاری را برعهده گیرند. دین، به عنوان یک نهاد فرهنگی - معنایی، می‌تواند از طریق فرآیندهای درونی‌سازی ارزش‌ها، جامعه‌پذیری اخلاقی و مشروعیت‌بخشی هنجاری، کنش‌گران را به سوی

1. Charities Aid Foundation (CAF)

2. New Institutionalism

رفتارهایی سوق دهد که در راستای اهداف جمعی، عدالت اجتماعی، و خیر عمومی باشد. هنگامی که اصول اسلامی نظیر عدالت، صداقت، همبستگی و بخشش، نه صرفاً به عنوان موعظه‌های فردی بلکه به عنوان مبانی سیاست‌گذاری و تنظیم‌گری در نهادهای حکومتی گنجانده شوند، آن‌گاه این ارزش‌ها در سطح کلان نهادینه شده و از طریق ابزارهایی چون آموزش رسمی، نظام حقوقی، مشوق‌های مالی و ساختارهای پاداش و تنبیه، به بازتولید اجتماعی دست می‌زنند (Ghobari Bonab, et al., 2024). بدین ترتیب، نهادگرایی جدید به ما امکان می‌دهد تا نقش اسلامیت نهادی را نه تنها به مثابه تجلی شکلی دین در عرصه عمومی بلکه به مثابه یک نیروی شکل‌دهنده به ترجیحات اخلاقی و رفتارهای نوع‌دوستانه مانند تمایل به بخشش تحلیل کنیم. در این چارچوب، اسلامیت نهادی می‌تواند بسترهای نهادی لازم برای شکوفایی فضیلت‌های اخلاقی - نظیر بخشش، گذشت، و ایثار - را از طریق فرآیندهای نهادی شده و نظام‌مند فراهم سازد.

دوم، در چارچوب جامعه‌شناسی فرهنگی دین که از رهیافت‌های نسبتاً متأخر ولی تأثیرگذار در تحلیل اجتماعی دین به‌شمار می‌رود، اندیشمندانی چون آویلسون^۱، اسمیت^۲ و گیز^۳ تأکید دارند که دین نه تنها نظامی از باورها و مناسک فردی بلکه یک نظام معنایی کل‌نگر است که امکان تفسیر، بازنمایی و ساخت‌بندی واقعیت اجتماعی را فراهم می‌سازد (Nasser, 2021; Abu-Nimer & Nasser, 2013). در این نگرش، دین به عنوان «زبان فرهنگی» عمل می‌کند که افراد و جوامع از آن برای رمزگذاری تجربه زیسته، تنظیم روابط اجتماعی و داوری اخلاقی بهره می‌برند. آموزه‌های دینی چون بخشش، رحمت، توبه و ایثار در این دستگاه نظری، نه تنها تعالیم فردی بلکه اسکریپت‌های فرهنگی^۴ محسوب می‌شوند که کنش‌گران اجتماعی بر مبنای آن‌ها چارچوب‌های تفسیری خود را شکل داده و رفتار خود را تنظیم می‌کنند. در این راستا، هنگامی که چنین مفاهیم و ارزش‌هایی از سطح خطابه‌های مذهبی به سطح ترتیبات نهادی و سیاست‌گذاری ارتقا می‌یابند (برای مثال، از طریق گنجاندن در قوانین کیفری، نظام آموزشی یا سازوکارهای اجرایی عدالت‌ترمیمی) اثر آن‌ها نه تنها گسترده‌تر بلکه پایدارتر و نهادینه‌تر خواهد بود. بدین‌سان، اسلامیت نهادی، هنگامی که مبتنی بر آموزه‌های اخلاقی دین اسلام همانند عفو، شفقت و عدالت اجتماعی باشد، می‌تواند ظرفیت‌های قابل توجهی در جهت تعمیق رفتارهای بخشنده در سطح اجتماعی فراهم آورد، به‌ویژه در جوامعی که سرمایه اجتماعی پایین یا روابط مبتنی بر بی‌اعتمادی گسترده دارند. مطابق این دیدگاه، نهادهای دینی اگر در ساختار رسمی دولت و حکمرانی ادغام یابند، قادر خواهند بود از طریق تقویت اسکریپت‌های فرهنگی هم‌راستا با بخشش و همبستگی، الگوهای رفتاری پایدار، مشروعیت‌یافته و تکرارشونده‌ای را در میان شهروندان ایجاد و بازتولید کنند (Hasan, et al., 2020). به بیان دیگر، اسلامیت نهادی نه تنها حامل معناست بلکه مولد رفتار است.

از منظر دینی، آموزه‌های اسلام نقش بارزی در توصیه به بخشش و گذشت ایفا می‌کنند. به‌ویژه مفاهیم قرآنی همچون «عفو»، «صفح» و «کظم‌الغیظ» در کنار سنت نبوی، فضیلت بخشش را هم در روابط فردی و هم در مناسبات

1. Avilson
2. Smith
3. Giz
4. Cultural Scripts

اجتماعی و حکومتی مورد تأکید قرار می‌دهند. این آموزه‌ها در قالب سیاست‌های عمومی مبتنی بر اسلامیت نهادی می‌توانند درونی‌سازی شده و به هنجارهای رفتاری جمعی بدل شوند.

در نهایت، نظریه کنش عقلانی با قید هنجاری^۱ نیز بر آن است که کنش انسان‌ها صرفاً براساس محاسبه سود و زیان مادی نیست بلکه محدود به انتظارات فرهنگی، هنجارهای مذهبی و قیود اخلاقی نیز می‌شود. این قیود اگر از سوی نهادهای حاکمیتی تقویت شوند، احتمال بروز رفتارهای اخلاقی مانند بخشش افزایش می‌یابد (Kato, 2022). تأثیر اسلامیت نهادی بر تمایل به بخشش را می‌توان از مسیرهای مختلف تبیین کرد. این اثرگذاری نه به صورت خطی و ساده بلکه از طریق مجاری چندلایه فرهنگی، اقتصادی، حقوقی و اجتماعی اعمال می‌شود:

الف) مکانیزم فرهنگی - آموزشی: درونی‌سازی ارزش‌های بخشش از طریق نهادهای فرهنگی. یکی از مهم‌ترین مجاری اثرگذاری، نقش نهادهای آموزش رسمی، رسانه، مسجد و نهادهای مذهبی در ترویج ارزش‌های اخلاقی اسلامی مانند بخشش، گذشت و همبستگی اجتماعی است. زمانی که ساختار حکمرانی مبتنی بر اسلامیت نهادینه شده باشد، چنین ارزش‌هایی به سیاست‌گذاری‌های آموزشی، تولید محتوای رسانه‌ای و نظام تشویق و تنبیه ورود پیدا می‌کنند (Ghobari Bonab, et al., 2024). این درونی‌سازی فرهنگی موجب می‌شود افراد، گذشت و بخشش را نه تنها یک انتخاب فردی بلکه هنجاری نهادینه شده در جامعه تلقی کنند.

ب) کانال حقوقی - قضایی: تقویت اعتماد به عدالت و کاهش تمایل به انتقام. اسلامیت نهادی با تأکید بر عدالت ترمیمی، نظام قضاوت اخلاقی و رویکرد مبتنی بر اصلاح، می‌تواند اعتماد به سازوکارهای رسمی حل منازعه را افزایش دهد. در چنین وضعیتی، افراد کمتر احساس نیاز به انتقام شخصی داشته و بیشتر گرایش به بخشش و واگذاری امور به نهادهای رسمی دارند (İsçan & Lokmanoğlu, 2020). قوانین برگرفته از شریعت که بر مصالحه و ترمیم رابطه تمرکز دارند، نقش مهمی در تسهیل بخشش اجتماعی ایفا می‌کنند.

ج) مکانیزم اقتصادی - عدالتی: افزایش بخشش از مسیر کاهش احساس محرومیت نسبی. در جوامعی که اسلامیت نهادی در بُعد اقتصادی تقویت شده باشد - یعنی نظام مالی و رفاه اجتماعی آن مبتنی بر اصول عدالت اسلامی باشد - احساس محرومیت نسبی، بی‌عدالتی و حس انتقام‌جویی کمتر بروز پیدا می‌کند. چنین نظامی، از طریق کاهش فقر، توزیع عادلانه فرصت‌ها و تقویت حمایت‌های اجتماعی، فضا را برای رفتارهای اخلاقی همچون بخشش فراهم می‌سازد (Kato, 2022).

د) کانال اعتماد اجتماعی و سرمایه نهادی: اعتماد به نهادهای رسمی و تسهیل بخشش. اسلامیت نهادی زمانی که منجر به حکمرانی پاک، شفاف و اخلاق‌مدار شود، موجب ارتقای اعتماد به نهادها و در نتیجه ارتقای سرمایه اجتماعی می‌گردد. در این شرایط، افراد نه تنها روابط بین‌فردی خود را بر پایه اعتماد می‌سازند بلکه بیشتر مایلند در موارد تخلف یا خطا، از مجازات‌های سخت‌گیرانه صرف‌نظر کرده و از رفتارهای بخشنده بهره‌گیرند (Shaheen, et al., 2023).

ه) مکانیزم معنوی - روانی: تطهیر درونی و انگیزش دینی برای گذشت. آموزه‌های اسلامی، بخشش را نه تنها به عنوان یک رفتار اجتماعی بلکه به عنوان یک فضیلت معنوی در نظر می‌گیرند که منجر به پاکی درونی، آرامش

روانی و نزدیکی به خداوند می‌شود (Ayoub, 1997; Ahmed, 2019). اسلامیت نهادی، از طریق تقویت فضای معنوی جامعه، زمینه‌ساز ترجیح چنین رفتارهایی از سوی افراد می‌شود. وقتی افراد در یک نظم نهادی اسلامی زندگی می‌کنند، انگیزه‌های درونی برای بخشش تقویت می‌شود.

برآیند مبانی نظری بیانگر آن است که اسلامیت نهادی از طریق سازوکارهای مختلفی همچون تقویت اعتماد عمومی، ارتقای سرمایه اجتماعی، گسترش ادراک عدالت، درونی‌سازی هنجارهای اخلاقی و تعمیق انگیزه‌های معنوی، می‌تواند زمینه شکل‌گیری و تقویت رفتارهای نوع‌دوستانه از جمله تمایل به بخشش را فراهم آورد. در این چارچوب، بخشش صرفاً یک ویژگی فردی یا روان‌شناختی تلقی نمی‌شود بلکه رفتاری اجتماعی است که در بستر کیفیت نهادهای رسمی و غیررسمی جامعه شکل می‌گیرد. بنابراین، هرچه نهادهای یک جامعه سازگاری بیشتری با ارزش‌های اسلامی نظیر عدالت، امانت‌داری، مسئولیت‌پذیری، همدلی و حمایت اجتماعی داشته باشند، انتظار می‌رود گرایش افراد به گذشت، مدارا و بخشش نیز تقویت شود.

با این حال، از منظر اقتصاد نهادی و اقتصاد رفتاری، انتظار نمی‌رود واکنش افراد نسبت به بهبود و تضعیف کیفیت نهادها الزاماً متقارن باشد. تقویت تدریجی اسلامیت نهادی ممکن است به مرور زمان اعتماد و رفتارهای اخلاقی را ارتقا دهد در حالی که کاهش کیفیت نهادی، به دلیل تضعیف سریع‌تر اعتماد عمومی و ادراک عدالت، می‌تواند آثار متفاوت و حتی شدیدتری بر رفتارهای اجتماعی بر جای گذارد. از این رو، بررسی جداگانه آثار تغییرات افزایشی و کاهش‌ی اسلامیت نهادی از منظر نظری قابل توجه بوده و استفاده از رهیافت NARDL امکان آزمون تجربی این فرض را فراهم می‌سازد که آیا تمایل به بخشش در برابر تغییرات مثبت و منفی اسلامیت نهادی واکنش‌های متفاوتی نشان می‌دهد یا خیر.

۳. پیشینه پژوهش

در راستای تحلیل تأثیرات غیرخطی اسلامیت نهادی بر تمایل به بخشش، مطالعات متعددی در حوزه‌های مختلف انجام شده‌اند که می‌توان آن‌ها را در سه دسته اصلی طبقه‌بندی کرد: مطالعات نظری و مفهومی، مطالعات تجربی روان‌شناختی و اجتماعی، و مطالعات نهادی و اقتصادی. در ادامه، به بررسی این مطالعات می‌پردازیم.

در راستای تحلیل تأثیرات غیرخطی اسلامیت نهادی بر تمایل به بخشش، مطالعات متعددی در حوزه‌های مختلف انجام شده‌اند. در دسته نخست، یعنی مطالعات نظری و مفهومی، ایوب^۱ (۱۹۹۷) در مطالعه‌ای با عنوان «توبه در سنت اسلامی» با رویکرد تفسیری و تطبیقی به بررسی مفاهیم توبه و بازگشت در آموزه‌های اسلامی پرداخت. تحلیل او از منابع فقهی، عرفانی و تفسیری نشان داد که توبه، بستر اولیه برای شکل‌گیری گرایش به بخشش فردی و اجتماعی در سنت اسلامی است. وورثینگتون و شرر^۲ (۲۰۰۴) در مدل مفهومی خود، «دینداری» را به عنوان یک متغیر پیش‌بین کلیدی برای بخشش بین فردی معرفی و استدلال می‌کنند که دین از طریق ترویج همدلی و کاهش خشم، مسیر بخشش را هموار می‌سازد.

1. Ayoub, M

2. Worthington Jr, E.L. & Scherer, M

در مطالعات تجربی غربی، رابطه مثبت دین و بخشش به‌خوبی مستند شده است. مک کالی^۱ (۲۰۰۸) در نظریه «عدالت ترمیمی» بیان می‌کند که باورهای مذهبی از طریق ایجاد معنا در رنج و تأکید بر مهربانی، انگیزه بخشش را تقویت می‌کنند. همچنین کراوس و رزنبرگ^۲ (۲۰۰۸) در پژوهشی نشان دادند که شرکت در مناسک مذهبی با نرخ بالاتری از بخشش مرتبط است زیرا این مناسک حس تعلق به گروهی را تقویت می‌کنند که در آن ارزش‌های بخشش مورد تأکید است. در همین راستا، ابونعمر و ناصر^۳ (۲۰۱۳) در مقاله‌ای با عنوان «بخشش در زمینه‌های عربی و اسلامی: بین الهیات و عمل» به بررسی مفهوم بخشش در متون اسلامی و کاربرد آن در جوامع عربی پرداختند. این مطالعه با استفاده از منابع دینی و مصاحبه با معلمان مسلمان در پنج جامعه عربی انجام شد و نشان داد که درک معلمان از بخشش عمدتاً از منابع دینی و هویت‌های مذهبی آن‌ها نشأت می‌گیرد. همچنین احمد^۴ (۲۰۱۹) در پژوهشی تطبیقی با عنوان «بخشش و عدالت ترمیمی در اسلام و غرب» به تحلیل شباهت‌ها و تفاوت‌های بین الگوهای عدالت‌محور غربی و فقه اسلامی در زمینه گذشت و آشتی اجتماعی پرداخت و نتیجه گرفت که ساختارهای اسلامی، بخشش را در چارچوب یک مسئولیت اخلاقی و الهی تبیین می‌کنند. علاوه‌براین، فرهودفر (۱۳۹۹) در رساله دکتری خود به بررسی تأثیرات فرهنگی اسلام بر ایران پرداخته و زمینه‌های نهادی شکل‌گیری نگرش‌های دینی و اخلاقی را از منظر تحلیلی تبیین کرده است. قاسم‌زاده علیشاهی (۱۴۰۰) نیز در پژوهش‌های خود در سامانه ژيرو^۵، به‌شکلی تئوریک به پیوند میان ساختارهای نهادی اسلامی و اخلاق اجتماعی پرداخته است. فینچام و می^۶ (۲۰۲۲) در مطالعه‌ای با عنوان «هیچ نوعی از بخشش جزیره نیست» با استفاده از مدل‌سازی آماری پیچیده نشان دادند که سه نوع بخشش، یعنی خودبخشش‌گری، بخشش الهی و بخشش بین‌فردی، رابطه‌ای درهم‌تنیده و میان‌کنشی دارند که براساس باورهای مذهبی قابل تبیین است. در نهایت، فرهادی و همکاران (۱۴۰۲) در پژوهشی با تمرکز بر تربیت عقیدتی دینی و اخلاقی، با توجه به ساحت اعتقادی سند تحول بنیادین، سعی کرده‌اند زمینه‌های نظری پیوند بین اسلامیت نهادی و رفتارهای اخلاقی ازجمله بخشش را روشن سازند.

در دسته دوم، یعنی مطالعات تجربی روان‌شناختی و اجتماعی، حسینی و همکاران (۱۳۸۳) در پژوهشی با استفاده از پرسش‌نامه‌های روان‌سنجی، به بررسی رابطه بین بخشش در نسل‌های مختلف خانواده و رضامندی زناشویی پرداختند. آریایی آذر و همکاران (۱۳۸۳) نیز به تحلیل بین‌نسلی بخشش و عوامل مؤثر بر آن پرداختند که تقاطع مهمی با فهم جامعه‌شناختی بخشش دارد. لاورنس و همکاران^۷ (۲۰۱۱) در مطالعه‌ای مقطعی دریافتند که معنویت و دینداری، پیش‌بینی‌کننده‌های معناداری برای بخشش خود و دیگران هستند حتی پس از کنترل کردن متغیرهای شخصیتی مانند توافق‌پذیری. همچنین، دیکسون و اولسون^۸ (۲۰۱۷) با تحلیل داده‌های پیمایشی در ایالات متحده نشان دادند که افرادی که دین را منبع اصلی ارزش‌های اخلاقی خود می‌دانند، در مواجهه با تعارضات اجتماعی

1. McCullough, M.E.

2. Krause, N. & Ellison, C.G.

3. Abu-Nimer, M. & Nasser, I.

4. Ahmed, Z.S.

5. Jiro

6. Fincham, F.D. & May, R.W.

7. Lawrence, R.T., et al.

8. Dixon, D. & Olsson, M.

تمایل بیشتری به استراتژی‌های بخشش دارند تا انتقام. در مطالعه‌ای مشابه، غباری‌بناب و همکاران^۱ (۲۰۱۸) در پژوهشی با عنوان «توبه و طلب مغفرت» با اجرای مداخلات روان‌درمانی اسلامی بر بیماران دچار اضطراب و افسردگی دریافتند که باور به بخشش الهی و عمل به آموزه‌های توبه‌محور، موجب کاهش تنش‌های روانی و افزایش تاب‌آوری می‌شود. حسن و همکاران^۲ (۲۰۲۰) در مطالعه‌ای با محوریت کووید-۱۹ و روان‌شناسی اسلامی نشان دادند که تقویت باورهای دینی در حوزه بخشش به بهبود روابط و کاهش اضطراب در میان بیماران کمک می‌کند. همچنین ایشجان و لوکمان‌اوغلو^۳ (۲۰۲۰) نیز در تحقیق خود با عنوان «رابطه خودبخشش‌گری و مقابله مذهبی» با نمونه‌ای از ۲۳۴ فرد بزرگسال در ترکیه، از روش رگرسیون چندگانه استفاده کردند و دریافتند که راهبردهای مذهبی مثبت، پیش‌بینی‌کننده قوی خودبخشش‌گری هستند. افزون بر این، ناصر^۴ (۲۰۲۱) در مطالعه‌ای با عنوان «تدین به عنوان میانجی بخشش در میان معلمان و والدین در هفت جامعه مسلمان» به بررسی نقش تدین در تمایل به بخشش پرداخت. این مطالعه با استفاده از داده‌های جمع‌آوری‌شده از والدین و معلمان در هفت کشور مسلمان انجام شد و نشان داد که همدلی، ذهنیت اجتماعی و تدین به‌طور معناداری بخشش را پیش‌بینی می‌کنند. محمدی و همکاران (۱۴۰۱) نیز در میان دانش‌آموزان پسر، رابطه بین باورهای دینی، حمایت اجتماعی ادراک‌شده و رفتارهای پرخطر را بررسی کردند که به‌صورت ضمنی با مسئله تمایل به بخشش و اصلاح‌پذیری مرتبط است. همچنین جولانیان و همکاران (۱۴۰۳) با مطالعه‌ای میدانی در خانه‌های سلامت شهر کرج، نقش باور به دنیای عادلانه یا ناعادلانه و عواطف خودآگاه در پیش‌بینی تمایل به بخشش را نشان دادند. در نهایت، غباری‌بناب و همکاران (۲۰۲۴) در مقاله‌ای با عنوان «اثربخشی آموزش بخشش با نوجوانان در ایران» با استفاده از طرح نیمه‌آزمایشی در مدارس دولتی تهران و نمونه‌گیری از ۱۲۰ نوجوان، نشان دادند که آموزش مفاهیم اسلامی بخشش منجر به افزایش همدلی، نوع‌دوستی و تمایل به گذشت می‌شود.

در حوزه مطالعات نهادی و اقتصادی، سبزیان و همکاران^۵ (۲۰۱۸) در پژوهشی مبتنی بر مدل‌سازی عامل‌محور، با تمرکز بر عملکرد خیریه اسلامی، نشان دادند که افزایش مشارکت مردم در نهادهای اسلامی و خیریه‌ای موجب افزایش گرایش به کمک‌های بدون چشم‌داشت، یعنی همان ترجمان اقتصادی بخشش می‌شود. الحق و همکاران^۶ (۲۰۲۱) در مقاله‌ای با عنوان «درک تأثیر عوامل نهادی بر پایداری اصناف: رویکرد PLS-SEM» به بررسی تأثیر عوامل نهادی بر پایداری دریافت‌کنندگان زکات پرداختند. این مطالعه با استفاده از داده‌های جمع‌آوری‌شده از ۴۲۷ پرسشنامه در مالزی و تحلیل مدل معادلات ساختاری انجام شد و نشان داد که عملکرد نهادی مثبت بر پایداری توسعه دریافت‌کنندگان زکات تأثیر دارد. در همین راستا، کاتو^۷ (۲۰۲۲) در پژوهشی با عنوان «اقتصاد اسلامی و سرمایه‌داری» با بهره‌گیری از مدل‌های فیزیک اقتصاد، اثبات کرد که الگوی تبادل و توزیع ثروت در اقتصاد اسلامی با افزایش عدالت توزیعی، بستر روانی و نهادی مناسب‌تری برای ترویج بخشش مالی فراهم می‌کند. پژوهش‌های

1. Ghobari Bonab, B., et al.

2. Hasan, A.Z., et al.

3. Isçan, H. & Lokmanoğlu, A.Ş.

4. Nasser, I.

5. Sabzian, H., et al.

6. Al Haq, M.A., et al.

7. Kato, T.

و همکاران (۱۴۰۲) نیز از این منظر که سیاست‌های تربیتی چگونه می‌توانند کنش اخلاقی را در سطح جامعه نهادینه سازند، در این دسته قرار می‌گیرد. همچنین چند مقاله کنفرانسی از جمله اثرات نهادهای دینی بر مشارکت اجتماعی، همبستگی فرهنگی و کنش‌گری اخلاقی، به‌طور غیرمستقیم نشان می‌دهند که اسلامیت نهادی می‌تواند ساختارهای انگیزشی را در جهت گذشت و بخشش تقویت کند. همچنین شاهین و همکاران^۱ (۲۰۲۳) در مقاله‌ای با عنوان «تأثیر غیرخطی تأمین مالی اسلامی بر ثبات اقتصادی: مورد تأمین مالی مبتنی بر سهام و بدهی» به بررسی تأثیر انواع تأمین مالی اسلامی بر ثبات اقتصادی پرداختند. این مطالعه با استفاده از داده‌های کشورهای عضو هیئت خدمات مالی اسلامی و مدل ARDL غیرخطی انجام شد و نشان داد که تأمین مالی مبتنی بر سهام تأثیر معکوس U شکل بر نوسانات تولید دارد. صالحی‌فر (۱۴۰۳) با رویکرد سیاست‌گذاری، جایگاه وقف را در رشد و توسعه اقتصادی ایران بررسی کرده و نهاد وقف را به‌عنوان ابزاری نهادی برای تسهیل بخشش و بازتوزیع منابع معرفی کرده است. در پایان، کبیری و همکاران^۲ (۲۰۲۴) نیز در مقاله‌ای با عنوان «کاربرد سبک زندگی اسلامی» از طریق تحلیل معنایی پلتفرم‌های دیجیتال اسلامی، نشان دادند که تقویت هویت اسلامی در فضای دیجیتال می‌تواند تأثیر مثبتی بر رفتارهای اخلاقی از جمله تمایل به بخشش و گذشت داشته باشد.

با بررسی مطالعات نظری و تجربی پیشین می‌توان دریافت که اگرچه پژوهش‌های متعددی به تبیین نقش دین، باورهای مذهبی، سرمایه اجتماعی و عوامل روان‌شناختی در شکل‌گیری رفتار بخشش پرداخته‌اند اما این مطالعات عمدتاً بر ویژگی‌های فردی، ابعاد روان‌شناختی یا پیامدهای اجتماعی بخشش متمرکز بوده‌اند و نقش کیفیت نهادهای مبتنی بر ارزش‌های اسلامی در تبیین این رفتار کمتر مورد توجه قرار گرفته است. همچنین، بخش قابل توجهی از مطالعات داخلی و خارجی، روابط میان متغیرها را در قالب الگوهای خطی بررسی کرده‌اند و به امکان تفاوت آثار ناشی از بهبود و تضعیف متغیرهای نهادی توجه کمتری داشته‌اند. از این رو، هنوز شناخت جامعی از نحوه اثرگذاری تغییرات مثبت و منفی اسلامیت نهادی بر تمایل به بخشش، به‌ویژه در سطح کلان و در بستر اقتصاد و جامعه ایران، وجود ندارد.

بر این اساس، پژوهش حاضر درصدد است این خلأ را با بررسی رابطه اسلامیت نهادی و تمایل به بخشش در ایران، بر پایه داده‌های فصلی و با استفاده از رهیافت NARDL مورد آزمون قرار دهد. به‌کارگیری این روش امکان بررسی جداگانه آثار تغییرات افزایشی و کاهش‌ی اسلامیت نهادی و مقایسه رفتار متغیر وابسته در برابر این تغییرات را فراهم می‌سازد. همچنین، تمرکز بر تجربه ایران و تلفیق متغیرهای نهادی، اقتصادی و اجتماعی در یک چارچوب واحد، می‌تواند شواهد تجربی تازه‌ای برای تبیین ارتباط میان کیفیت نهادهای مبتنی بر ارزش‌های اسلامی و رفتارهای اخلاقی در سطح جامعه فراهم آورد و زمینه را برای توسعه پژوهش‌های آتی در این حوزه مهیا سازد.

1. Shaheen, S., et al.

2. Kabir, M., et al.

۴. تصریح مدل

به منظور تحلیل تأثیرات غیرخطی اسلامیت نهادی بر تمایل به بخشش در ایران، به تبعیت از کبیری و همکاران (۲۰۲۴) و فینچام و می (۲۰۲۲) از فرم تابعی زیر استفاده می شود:

$$\Delta PHIL_t = \alpha + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta PHIL_{t-i} + \sum_{j=0}^q \theta_j^+ \Delta IS_{t-j}^+ + \sum_{j=0}^q \theta_j^- \Delta IS_{t-j}^- + \lambda_1 PHIL_{t-1} + \lambda_2 IS_{t-1}^+ + \lambda_3 IS_{t-1}^- + \sum \gamma_k X_{kt} + \varepsilon_t$$

که در آن:

متغیر وابسته: تمایل به بخشش (phil): به منظور اندازه گیری سطح بخشش در جامعه از شاخص جهانی بخشش^۱ استفاده می شود. این شاخص به سه معیار بخشش به غریبه ها، بخشش پولی و بخشش زمان و با روش نمونه گیری تصادفی کشورهای مختلف اندازه گیری می شود. مقادیر بیشتر این شاخص نشان دهنده رفتار انسان دوستانه بیشتر در نتیجه میزان بخشش بالاتر است. داده های مربوط به این متغیر از مجموعه کتاب های شاخص جهانی بخشش^۲ استخراج شده است.

متغیر مستقل: اسلامیت نهادی (IS): بنیاد اسلامیت از سال ۲۰۱۲ هر ساله شاخص اسلامیت را براساس مطالعه صورت گرفته رحمان و عسکری (۲۰۱۰) تهیه کرده است. این شاخص میزان سازگاری نهادهای مختلف یک کشور با قواعد استنباط شده از آموزه های اساسی اسلام را اثبات و از شاخص های چندوجهی استفاده می کند تا تصویری از اینکه یک کشور چقدر از سیاست های مبتنی بر قرآن و سنت استقبال می کند، ارائه دهد. محدوده آن در محدوده [۰,۱۰] است که ۱۰ نشان دهنده بالاترین سطح اسلامیت است. این شاخص شامل چهار بعد وسیع جامعه مسلمان براساس آموزه های قرآن است که اقتصاد اسلامی، نظام حقوقی و حاکمیتی، حقوق بشر و حقوق سیاسی و روابط بین الملل را دربر می گیرد. مجموع هر چهار شاخص، شاخص کلی اسلامیت را تشکیل می دهد.

بعد اسلامیت اقتصاد، بر سازگاری نظام اقتصادی و مالی با نظام اسلامی مبتنی بر بازار تمرکز دارد. شاخص های مورد استفاده برای اندازه گیری این بعد شامل شاخص برابری جنسیتی، سهولت کسب و کار، شاخص آزادی اقتصادی، شاخص شفافیت، اثربخشی فقر، بار مالیاتی به نسبت تولید ناخالص داخلی، رفاه اجتماعی، آزادی سرمایه گذاری، آزادی مالی، آزادی پولی، آزادی ریسک بازار مالی، نبود بهره، شاخص های کلان اقتصادی، تورم و عملکرد اقتصادی است.

بعد دوم شاخص اسلامی، نظام حقوقی و حکمرانی، به این موضوع می پردازد که آیا نهادهای موجود، مدیریت صحیح منابع طبیعی، کیفیت محیط زیست، یکپارچگی نظام حقوقی، حکمرانی و مدیریت صحیح کشور را براساس شئون اسلامی ارتقا می دهند یا خیر؟ از جمله شاخص های مورد استفاده برای ایجاد این بعد می توان به حمایت از شاخص حقوق بشر، هزینه های تجاری جرم، حاکمیت قانون، شاخص مدیریت کشور، کیفیت هوا، حمایت از حقوق حیوانات، ثبات سیاسی، عدم خشونت، کنترل فساد و اعتماد به دولت اشاره داشت.

1. World Forgiveness Index
2. Charities Aid Foundation Data Base

بعد سوم شاخص اسلامیت، حقوق انسانی و سیاسی است و بر این موضوع تمرکز دارد که آیا کشور می‌تواند نیازهای اساسی را تأمین کند؟ آیا می‌تواند شرایط مناسبی را برای افراد در جهت توسعه رفاه و بهره‌برداری از فرصت‌ها فراهم کند؟ مؤلفه‌های این بعد شامل توسعه انسانی با شاخص توسعه انسانی، حقوق مدنی و سیاسی، حقوق زنان با نسبت کرسی‌های زنان در پارلمان ملی، دموکراسی جهانی با شاخص دموکراسی جهانی و ادراک از رفاه با معیارهای ایمنی، آزادی انتخاب، و رضایت کلی از زندگی سنجیده می‌شود. در این بعد، دو مؤلفه وجود دارد: جهانی شدن و نظامی شدن و جنگ.

بعد نهمی این شاخص روابط بین‌الملل است و بررسی می‌کند که آیا کشور سیاست خارجی اتخاذ می‌کند؟ آیا با کشورهای دیگر براساس ارزش‌های اسلامی صلح و احترام برقرار می‌کند؟ جهانی شدن با شاخص جهانی شدن اقتصادی، شاخص جهانی شدن اجتماعی، آزادی بازدید خارجی‌ها، شاخص جهانی شدن سیاسی، شاخص نظامی‌سازی، جنگ‌ها و نظامی‌سازی اندازه‌گیری می‌شود.

شاخص اسلامیت نهادی (IS) در مدل NARDL به دو بخش افزایش (IS^+) و کاهش (IS^-) تفکیک می‌شود:

$$IS_t^+ = \sum_{j=1}^t \max(\Delta IS_j, 0)$$

$$IS_t^- = \sum_{j=1}^t \min(\Delta IS_j, 0)$$

این تفکیک امکان تحلیل واکنش نامتقارن شاخص تمایل به بخشش نسبت به تغییرات مثبت و منفی در اسلامیت نهادی را فراهم می‌سازد که فرض اصلی مدل NARDL است.

متغیرهای کنترل: تولید ناخالص داخلی سرانه (gdppc): به صورت نسبت تولید ناخالص داخلی به جمعیت کشور تعریف و محاسبه می‌شود.

سرمایه انسانی (edu): براساس نرخ باسوادی جمعیت در کشور تعریف و محاسبه می‌شود.

سرمایه اجتماعی (soc): در این پژوهش، شاخص سرمایه اجتماعی براساس رویکرد صندوق سرمایه اجتماعی جهانی^۱ و تکمیل آن با داده‌های پیمایش ارزش‌های جهانی^۲ و بانک جهانی مورد استفاده قرار گرفته است.

نمونه آماری این پژوهش شامل داده‌های فصلی مربوط به ایران در بازه زمانی ۲۰۱۲ تا ۲۰۲۳ است. دوره زمانی پژوهش براساس دسترسی مستمر و قابل اتکای داده‌های شاخص اسلامیت نهادی، انتخاب شده است. اگرچه اقتصاد ایران طی این دوره با تحولات مهمی از جمله نوسانات ارزی، تشدید تحریم‌های اقتصادی، همه‌گیری کووید-۱۹ و تغییرات سیاستی مواجه بوده است، استفاده از داده‌های فصلی موجب افزایش تعداد مشاهدات و فراهم شدن امکان بررسی پویایی‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت متغیرها شده است. همچنین رهیافت NARDL به دلیل قابلیت مدل‌سازی روابط پویا در حضور شوک‌های اقتصادی و امکان برآورد همزمان روابط کوتاه‌مدت و بلندمدت، برای تحلیل

1. Social Capital Index

2. World Values Survey

دوره‌های دارای نوسانات ساختاری نسبی، مناسب تلقی می‌شود. بنابراین، یافته‌های پژوهش در چارچوب شرایط اقتصادی و نهادی دوره مورد مطالعه تفسیر می‌شوند.

شاخص تمایل به بخشش (phil) از مجموعه کتاب‌های شاخص جهانی بخشش^۱ گردآوری شده است. داده‌های مربوط به اسلامیت نهادی (IS) برگرفته از شاخص اسلامیت بنیاد اسلامیت است که از سال ۲۰۱۲ و براساس مطالعه رحمان و عسکری (۲۰۱۰) منتشر می‌شود. همچنین داده‌های کنترل شامل تولید ناخالص داخلی سرانه (gdppc)، نرخ باسوادی به عنوان شاخص سرمایه انسانی (edu) و شاخص سرمایه اجتماعی (soc) برگرفته از صندوق سرمایه اجتماعی جهانی، داده‌های پیمایش ارزش‌های جهانی و بانک جهانی می‌باشد.

به منظور برآورد مدل پژوهش از روش خودرگرسیون با وقفه‌های توزیعی با رویکرد غیرخطی (NARDL^۲) استفاده می‌شود. این مدل، برخلاف مدل‌های خطی معمول، می‌تواند تغییرات مثبت و منفی یک متغیر مستقل را به صورت جداگانه در تأثیرگذاری بر متغیر وابسته بررسی کند. این ویژگی، تحلیل دقیق‌تری از روابط اقتصادی پیچیده و غیرخطی فراهم می‌آورد و برای مطالعاتی که اثرات نامتقارن (مثلاً افزایش یا کاهش شاخص اسلامیت نهادی) اهمیت دارند بسیار مناسب است. روش NARDL براساس چارچوب مدل ARDL توسعه یافته و شامل تخمین کوتاه‌مدت و بلندمدت اثرات در چارچوب مراحل زیر است:

جدول ۱. مراحل برآورد مدل NARDL

مراحل تحلیل با روش NARDL	توضیحات
بررسی ایستایی متغیرها	استفاده از آزمون مانایی ADF برای اطمینان از مانایی متغیرها. روش NARDL می‌تواند متغیرهایی با ترکیب I(0) و I(1) را بپذیرد.
تعیین مدل ARDL بهینه	انتخاب طول وقفه‌های مناسب برای متغیرها با استفاده از معیارهای اطلاعاتی.
آزمون هم‌جمعی (ارتباط بلندمدت)	بررسی وجود رابطه بلندمدت بین متغیرها با استفاده از آزمون باند
تخمین مدل NARDL	برآورد مدل به منظور استخراج ضرایب کوتاه‌مدت و بلندمدت
آزمون اثرات نامتقارن	بررسی فرضیه نامتقارن بودن اثرات با استفاده از آزمون والد ^۳
تحلیل پایداری مدل	ارزیابی پایداری ضرایب مدل با استفاده از آزمون CUSUM و CUSUMSQ

مأخذ: یافته‌های پژوهش

از آنجا که داده‌های شاخص اسلامیت نهادی از سال ۲۰۱۲ به بعد به صورت منظم و با قابلیت اتکای لازم در دسترس بوده‌اند، دوره زمانی پژوهش براساس بیشترین بازه زمانی قابل دسترس انتخاب شد. همچنین استفاده از داده‌های فصلی موجب افزایش حجم نمونه به ۴۸ مشاهده شد. این حجم نمونه با مبانی نظری مدل ARDL و NARDL سازگار است زیرا این رهیافت‌ها برخلاف بسیاری از روش‌های هم‌انباشتگی، برای نمونه‌های کوچک و متوسط توسعه یافته‌اند و قابلیت برآورد روابط کوتاه‌مدت و بلندمدت را بدون نیاز به حجم بالای مشاهدات دارند.

1. World Giving Index
2. Nonlinear Autoregressive Distributed Lag
3. Wald Test

از این رو، دوره زمانی انتخاب شده محدودیتی برای کاربرد روش NARDL ایجاد نمی‌کند. گفتنی است همه تجزیه و تحلیل‌ها با کمک نرم‌افزار ایویوز^۱ نسخه ۱۳ انجام می‌گیرد.

۵. یافته‌ها

۵-۱. تحلیل آماری داده‌های مدل

برای بررسی دقیق‌تر ویژگی‌های متغیرهای مورد مطالعه و شناخت رفتار آن‌ها در دوره زمانی مورد نظر، آمار توصیفی شامل میانگین، انحراف معیار و حداقل و حداکثر محاسبه شده است. نتایج محاسبات آماری برای متغیرهای وابسته، مستقل و کنترلی در جدول ۲ آمده است.

جدول ۲. نتایج تحلیل آماری داده‌های مدل

متغیر	نماد	میانگین	انحراف معیار	حداقل	حداکثر
تمایل به بخشش	phil	۰/۴۵	۰/۰۸	۰/۳۲	۰/۵۸
اسلامیت نهادی	IS	۵/۸۰	۰/۴۵	۵/۱۰	۶/۴۵
تولید ناخالص داخلی سرانه	gdppc	۱۵۰۰۰	۲۵۰۰	۱۱۰۰۰	۱۸۵۰۰
سرمایه انسانی	edu	۸۸/۵۰	۲/۱۰	۸۵/۰۰	۹۱/۵۰
سرمایه اجتماعی	soc	۰/۵۵	۰/۰۶	۰/۴۵	۰/۶۵

مأخذ: یافته‌های پژوهش

بررسی نتایج جدول تحلیل آماری نشان می‌دهد که متغیر تمایل به بخشش (phil) در بازه زمانی ۲۰۱۲ تا ۲۰۲۳ میانگینی برابر با ۰/۴۵ داشته است که حاکی از سطح متوسط رو به بالا برای این شاخص در ایران است. دامنه تغییرات این متغیر بین ۰/۳۲ تا ۰/۵۸ قرار دارد که بیانگر نوسانات معقول در رفتار بخشش در طول دوره مورد مطالعه است. درخصوص متغیر اصلی پژوهش، اسلامیت نهادی (IS)، میانگین حدود ۵/۸۰ (در مقیاس ۰ تا ۱۰) حاصل شده است که نشان‌دهنده جایگاه نسبتاً بالای سازگاری نهادها با آموزه‌های اسلامی در ایران است. باین حال، انحراف معیار ۰/۴۵ و فاصله بین حداقل (۵/۱۰) و حداکثر (۶/۴۵) بیانگر وجود نوسان و تغییرات در میزان اسلامیت نهادی در طول سال‌های مورد بررسی است که این تغییرات مبنای تحلیل اثرات نامتقارن در مدل NARDL را فراهم می‌کند. همچنین متغیرهای کنترلی شامل تولید ناخالص داخلی سرانه، سرمایه انسانی و سرمایه اجتماعی نیز دارای نوسانات طبیعی متناسب با شرایط اقتصادی و اجتماعی کشور در دوره مورد مطالعه هستند که هویت داده‌ها را برای تخمین مدل اقتصادسنجی تأیید می‌کند.

۲-۵. بررسی ایستایی متغیرها

در گام نخست، به منظور جلوگیری از رگرسیون کاذب، آزمون مانایی دیکی-فولر^۱ تعمیم یافته (ADF) برای هر یک از متغیرهای مورد استفاده انجام شد. طبق الزامات روش NARDL، متغیرها باید در سطح یا تفاضل اول مانا باشند و ترکیبی از $I(1)$ و $I(0)$ اما نباید $I(2)$ باشند.

جدول ۳. نتایج آزمون ایستایی متغیرها

متغیر	نتایج آزمون مانایی در سطح	نتایج آزمون مانایی با یک تفاضل	نتیجه نهایی
phil	-۱/۷۵ (۰/۶۸)	-۴/۸۲ (۰/۰۱)	$I(1)$
IS	-۲/۰۳ (۰/۵۷)	-۵/۲۰ (۰/۰۰)	$I(1)$
IS^+	-۱/۹۱ (۰/۶۲)	-۴/۷۳ (۰/۰۲)	$I(1)$
IS^-	-۲/۱۲ (۰/۵۴)	-۵/۰۱ (۰/۰۱)	$I(1)$
gdppc	-۲/۰۰ (۰/۵۹)	-۴/۶۰ (۰/۰۱)	$I(1)$
edu	-۴/۲۳ (۰/۰۳)	—	$I(0)$

مأخذ: یافته‌های پژوهش

بررسی مانایی متغیرهای مدل با استفاده از آزمون دیکی-فولر تعمیم یافته (ADF) نشان داد که متغیرهای تمایل به بخشش (phil)، اسلامیت نهادی (IS)، مؤلفه‌های افزایشی و کاهشی آن (IS^+ , IS^-) و همچنین تولید ناخالص داخلی سرانه (gdppc) در سطح اولیه خود، فاقد مانایی بوده و در نتیجه با یک بار تفاضل‌گیری به حالت پایدار رسیده‌اند. این امر نشان می‌دهد که این متغیرها دارای روند زمانی هستند و پس از حذف این روند، رفتار ایستا از خود نشان می‌دهند. در مقابل، متغیرهای سرمایه انسانی (edu) و سرمایه اجتماعی (soc) در همان سطح اولیه معنادار بوده و ویژگی مانایی را دارا هستند. این ترکیب از متغیرهای ایستا و نایستا در سطح، روش NARDL را به عنوان رویکردی مناسب برای تخمین روابط میان متغیرها تأیید می‌کند زیرا این مدل توانایی تحلیل ترکیبی از متغیرهای مانا و نامانا را دارد.

۳-۵. تعیین مدل ARDL بهینه

در این مرحله، با بهره‌گیری از معیار اطلاعات آکائیک (AIC) و بیزی (BIC)، طول وقفه بهینه برای مدل ARDL شناسایی شد. انتخاب مناسب وقفه‌ها به پویایی دقیق رابطه بین متغیرها کمک می‌کند.

جدول ۴. نتایج آزمون تعیین وقفه بهینه

معیار آکائیک (AIC)	مرتبه مدل
-۲/۹۸	ARDL(1,1,1,1,1,1,1)
-۳/۲۱	ARDL(2,1,2,1,1,1,1)
-۳/۰۳	ARDL(2,2,2,2,1,1,1)
-۳/۰۰	ARDL(3,1,2,1,2,2,1)

مأخذ: یافته‌های پژوهش

نتایج آزمون تعیین وقفه بهینه با استفاده از معیار آکائیک (AIC) نشان می‌دهد که مدل با ساختار $ARDL(2,1,2,1,1,1)$ دارای کمترین مقدار AIC برابر با $-3/21$ است و در مقایسه با سایر ترکیب‌های وقفه‌ای، از برازش بهتری برخوردار است. بر این اساس، این ترکیب به عنوان ساختار بهینه مدل انتخاب شده و مبنای تخمین مدل NARDL قرار گرفته است. استفاده از وقفه‌های متفاوت برای هر متغیر، ضمن انعکاس پویایی‌های بین متغیرها، امکان مدل‌سازی دقیق‌تر روابط کوتاه‌مدت و بلندمدت را فراهم می‌سازد.

۵-۴. آزمون هم‌جمعی (رابطه بلندمدت)

برای بررسی وجود رابطه بلندمدت بین متغیرها، از آزمون باند استفاده شد. این آزمون نشان می‌دهد که آیا ترکیب خطی از متغیرها هم‌جمع هستند یا خیر.

جدول ۵. نتایج آزمون باند

آماره آزمون F	حدود پایین I(0)	حدود بالا I(1)	نتیجه
۵/۶۴	۲/۷۳	۴/۰۵	رابطه بلندمدت وجود دارد

مأخذ: یافته‌های پژوهش

بر اساس نتایج آزمون باند، مقدار آماره F محاسبه شده برابر با $5/64$ است که از حد بالای مقدار بحرانی $I(1)$ برابر با $4/05$ در سطح اطمینان ۹۵ درصد فراتر رفته است. این موضوع نشان می‌دهد که فرض صفر مبنی بر نبود رابطه بلندمدت میان متغیرها رد می‌شود و در نتیجه می‌توان وجود رابطه هم‌جمعی و بلندمدت بین شاخص اسلامیت نهادی، تمایل به بخشش و سایر متغیرهای کنترلی را تأیید کرد. این نتیجه، پیش‌شرط اساسی برای تخمین مدل NARDL را فراهم کرده و نشان می‌دهد که متغیرها در بلندمدت به گونه‌ای پایدار با یکدیگر مرتبط هستند.

۵-۵. تخمین مدل NARDL

پس از تأیید رابطه بلندمدت، مدل NARDL با ساختار وقفه‌ای منتخب تخمین زده شد. این مدل امکان تفکیک ضرایب کوتاه‌مدت و بلندمدت برای $IS+$ و $IS-$ را فراهم کرد.

مدل برآورده شده دارای برازش مناسبی است. مقدار ضریب تعیین نشان می‌دهد که بیش از ۸۲ درصد از تغییرات متغیر وابسته یعنی تمایل به بخشش توسط متغیرهای توضیحی مدل تبیین می‌شود. همچنین آماره آزمون کلی مدل به گونه‌ای معنادار به دست آمده که نشان می‌دهد ترکیب متغیرهای منتخب توانسته‌اند به طور مشترک تأثیر معناداری بر تمایل به بخشش داشته باشند. آماره دورین-واتسون^۱ نیز نشان از نبود خودهمبستگی جدی میان باقیمانده‌ها دارد و اعتبار مدل را در تحلیل‌های آماری تقویت می‌کند.

جدول ۶. نتایج برآورد مدل NARDL

متغیر	ضریب	انحراف معیار	آماره t	مقدار احتمال
مدل کوتاه مدت				
ΔIS^+	۰/۲۱۷	۰/۰۹۴	۲/۳۱	۰/۰۲۶
ΔIS^-	-۰/۱۵۵	۰/۰۷۱	-۲/۱۸	۰/۰۳۳
Δgdp_{pc}	۰/۰۰۱۲	۰/۰۰۰۷	۱/۷۱	۰/۰۹۲
Δedu	۰/۰۳۲	۰/۰۱۲	۲/۶۷	۰/۰۱۲
Δsoc	۰/۴۷۲	۰/۱۲۸	۳/۶۹	۰/۰۰۱
ECM(-1)	-۰/۵۶۱	۰/۱۰۲	-۵/۵۰	۰/۰۰۰
مدل بلندمدت				
IS^+	۰/۴۶۲	۰/۱۷۲	۲/۶۹	۰/۰۱۱
IS^-	-۰/۳۸۹	۰/۱۴۳	-۲/۷۲	۰/۰۱۰
gdp_{pc}	۰/۰۰۳۱	۰/۰۰۱۶	۱/۹۳	۰/۰۶۲
edu	۰/۰۸۷	۰/۰۲۹	۳/۰۰	۰/۰۰۵
soc	۱/۱۵۸	۰/۳۲۵	۳/۵۶	۰/۰۰۲
R-squared (R^2) = ۰/۸۲۱				
Prob(F-statistic) = ۰/۰۰۰				
Durbin-Watson (DW) = ۱/۹۱				

مأخذ: یافته‌های پژوهش

در بخش کوتاه مدت، نتایج نشان می‌دهد که افزایش در اسلامیت نهادی (IS^+) اثر مثبت و معناداری بر تمایل به بخشش دارد در حالی که کاهش در این شاخص (IS^-) موجب کاهش تمایل به بخشش می‌شود. این یافته بیانگر آن است که واکنش جامعه نسبت به بهبود و تضعیف کیفیت نهادهای مبتنی بر ارزش‌های اسلامی یکسان نیست. از منظر اقتصاد نهادی، تقویت کارکرد نهادهایی که عدالت، شفافیت، پاسخگویی و رعایت حقوق شهروندی را تقویت می‌کنند، می‌تواند از طریق افزایش اعتماد عمومی و سرمایه اجتماعی، زمینه گسترش رفتارهای نوع دوسنه از جمله بخشش را فراهم آورد. در مقابل، هرگونه تضعیف در این مؤلفه‌ها می‌تواند با کاهش اعتماد و تضعیف هنجارهای همکاری، آثار منفی پایدارتری بر رفتارهای اجتماعی بر جای گذارد. این نتیجه با برخی واقعیت‌های جامعه ایران نیز همخوانی دارد. استمرار فعالیت نهادهای خیریه، فرهنگ وقف، کمک‌های مردمی در مناسبت‌های مذهبی و مشارکت گسترده شهروندان در فعالیت‌های داوطلبانه نشان می‌دهد که نهادهای دینی همچنان یکی از بسترهای مهم شکل‌گیری رفتارهای مبتنی بر همدلی و گذشت در جامعه ایران به شمار می‌روند. از این رو، بهبود کیفیت عملکرد این نهادها می‌تواند آثار اجتماعی فراتر از حوزه‌های اقتصادی و اداری بر جای گذارد.

در بلندمدت نیز تأثیر اسلامیت نهادی به صورت نامتقارن حفظ می‌شود به طوری که افزایش آن تمایل به بخشش را تقویت و کاهش آن این تمایل را تضعیف می‌کند. علاوه بر این، سرمایه اجتماعی و سرمایه انسانی در بلندمدت نیز نقش مهمی در افزایش سطح بخشش دارند. اثر تولید ناخالص داخلی سرانه در بلندمدت نیز مثبت بوده هرچند همچنان با اطمینان کمتری نسبت به سایر متغیرها قابل تفسیر است. این نتایج نشان می‌دهد که ساختارهای اجتماعی،

اقتصادی و نهادی، به‌ویژه از منظر دینی و اخلاقی، در شکل‌گیری رفتارهای نوع‌دوستانه و بخشاینده در جامعه ایران تأثیرگذار هستند. پایداری این رابطه در بلندمدت نشان می‌دهد که آثار نهادها بر رفتارهای اخلاقی معمولاً تدریجی و انباشتی است. شکل‌گیری ارزش‌هایی مانند اعتماد، همدلی و بخشش نیازمند تداوم عملکرد نهادهای کارآمد است و در کوتاه‌مدت به‌طور کامل نمایان نمی‌شود. بنابراین، استمرار بهبود کیفیت حکمرانی، عدالت اقتصادی، شفافیت نهادی و رعایت حقوق شهروندی می‌تواند به مرور زمان زمینه تقویت سرمایه اجتماعی و افزایش تمایل به بخشش را فراهم کند. این موضوع برای ایران اهمیت ویژه‌ای دارد زیرا طی دوره مورد مطالعه، کشور همزمان با فشارهای اقتصادی، تحریم‌ها، نوسانات شدید تورمی و کاهش قدرت خرید خانوارها مواجه بوده است. با وجود این شرایط، تداوم فعالیت نهادهای مذهبی، خیریه‌ها، صندوق‌های قرض‌الحسنه و شبکه‌های مردمی نشان می‌دهد که کیفیت نهادهای اجتماعی و دینی همچنان می‌تواند در حفظ رفتارهای مبتنی بر همبستگی و نوع‌دوستی نقش آفرین باشد. از این‌رو، یافته‌های پژوهش حاضر بیانگر آن است که ارتقای کیفیت نهادهای مبتنی بر ارزش‌های اسلامی می‌تواند بخشی از آثار منفی ناشی از تضعیف سرمایه اجتماعی را جبران کند.

همچنین نتایج برآورد مدل نشان داد که متغیرهای سرمایه انسانی و سرمایه اجتماعی در هر دو افق زمانی اثر مثبت و معناداری بر تمایل به بخشش دارند. این یافته بیانگر آن است که ارتقای سطح آموزش و افزایش تعاملات اجتماعی، زمینه شکل‌گیری هنجارهای مبتنی بر اعتماد، همدلی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی را تقویت می‌کند و در نتیجه احتمال بروز رفتارهای نوع‌دوستانه از جمله بخشش را افزایش می‌دهد. در بستر جامعه ایران نیز، نقش نظام آموزشی، نهادهای فرهنگی، خانواده و شبکه‌های اجتماعی و مذهبی در انتقال ارزش‌های اخلاقی و تقویت مشارکت اجتماعی، می‌تواند این رابطه را تبیین کند. در مقابل، اگرچه تولید ناخالص داخلی سرانه اثر مثبتی بر تمایل به بخشش نشان داد اما از لحاظ آماری از استحکام کمتری نسبت به سایر متغیرها برخوردار بود. این نتیجه بیانگر آن است که بهبود شرایط اقتصادی، هرچند می‌تواند ظرفیت افراد برای مشارکت در رفتارهای خیرخواهانه را افزایش دهد اما در جامعه ایران، رفتارهایی نظیر بخشش بیش از آنکه صرفاً تابع سطح درآمد باشند، تحت تأثیر عوامل فرهنگی، دینی و اجتماعی قرار دارند.

۵-۶. آزمون اثرات نامتقارن

برای آزمون نامتقارن بودن ضرایب $IS+$ و $IS-$ ، از آزمون والد استفاده شده است.

جدول ۷. نتایج آزمون اثرات نامتقارن

فرضیه	آماره والد	سطح معناداری	نتیجه
$H_0: \beta(IS^+) = \beta(IS^-)$ (بلندمدت)	۶/۹۲	۰/۰۰۴	(اثر نامتقارن) H_0 رد
$H_0: \delta(IS^+) = \delta(IS^-)$ (کوتاه‌مدت)	۵/۱۸	۰/۰۲۱	(اثر نامتقارن) H_0 رد

مآخذ: یافته‌های پژوهش

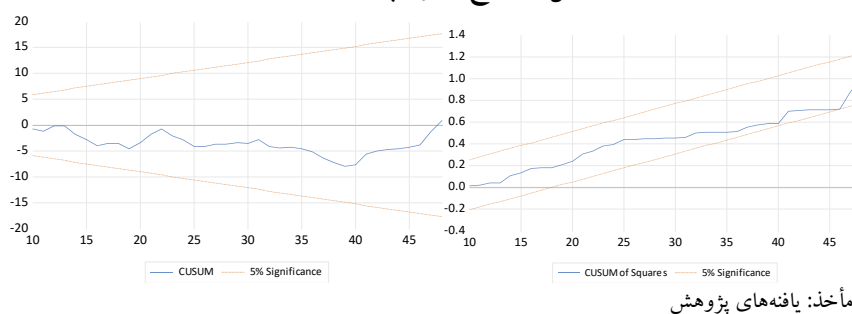
نتایج حاصل از آزمون والد برای بررسی فرضیه تقارن در اثرات شاخص اسلامیت نهادی نشان می‌دهد که در هر دو بازه زمانی بلندمدت و کوتاه‌مدت، فرضیه برابری ضرایب افزایشی و کاهششی این شاخص رد می‌شود. در

بلندمدت، آماره آزمون برابر با $6/92$ به دست آمده که با توجه به سطح معناداری $0/004$ ، نشان دهنده آن است که اثر افزایش در اسلامیت نهادی به طور معناداری با اثر کاهش آن تفاوت دارد. این نتیجه بیانگر نامتقارن بودن تأثیرات اسلامیت نهادی بر تمایل به بخشش در بلندمدت است؛ به این معنا که واکنش افراد یا جامعه نسبت به بهبود یا تضعیف اسلامیت نهادها، از شدت و جهت یکسانی برخوردار نیست. در کوتاه مدت نیز با توجه به آماره $5/18$ و سطح معناداری $0/021$ ، فرضیه تقارن رد شده است. این بدان معناست که تغییرات مثبت و منفی در اسلامیت نهادی در بازه های زمانی کوتاه نیز تأثیرات متفاوتی بر تمایل به بخشش دارند. به طور کلی، این یافته ها فرضیه اصلی مدل NARDL یعنی وجود اثرات نامتقارن را تأیید می کنند و نشان می دهند که اسلامیت نهادی نه تنها در سطوح مختلف بلکه در جهت های مختلف تغییر نیز تأثیر متفاوتی بر رفتارهای نوع دوستانه دارد.

۵-۷. تحلیل پایداری مدل

برای بررسی پایداری ضرایب مدل و اعتبار نتایج، از آزمون های CUSUM و CUSUMSQ استفاده شد.

شکل ۱. نتایج آزمون پایداری مدل

نمودارهای آزمون های CUSUM و CUSUMSQ که برای بررسی پایداری ضرایب مدل استفاده شده اند، نشان می دهند که خطوط نموداری در هر دو حالت، در طول دوره زمانی مورد بررسی در داخل حدود بحرانی پنج درصد باقی مانده اند. این موضوع حاکی از آن است که ضرایب مدل در طول زمان پایدار بوده و دستخوش تغییرات ساختاری قابل توجهی نشده اند. بنابراین، می توان اعتبار و اعتماد به نتایج تخمین زده شده در مدل NARDL را تأیید کرد و تحلیل های انجام شده را بر مبنای ساختاری پایدار و قابل اتکا دانست.

۶. بحث و نتیجه گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی رابطه اسلامیت نهادی و تمایل به بخشش در ایران و با استفاده از داده های فصلی دوره ۲۰۱۲ تا ۲۰۲۳، آثار کوتاه مدت و بلندمدت تغییرات اسلامیت نهادی را با بهره گیری از رهیافت NARDL مورد آزمون قرار داد. نتایج نشان داد که واکنش تمایل به بخشش نسبت به افزایش و کاهش اسلامیت نهادی، متقارن نیست و تغییرات مثبت و منفی این شاخص پیامدهای متفاوتی برای رفتارهای اجتماعی جامعه به همراه دارد. این

یافته اهمیت توجه همزمان به کیفیت نهادهای دینی و نحوه عملکرد آنها را در تحلیل رفتارهای اخلاقی آشکار می‌سازد.

در بخش کوتاه‌مدت، نتایج نشان داد که افزایش در اسلامیت نهادی با افزایش تمایل به بخشش همراه است در حالی که کاهش آن اثر منفی بر این شاخص دارد. این نشان می‌دهد که تأثیرات اسلامیت نهادی بر رفتارهای اجتماعی و اخلاقی جامعه، از جمله بخشش، به صورت نامتقارن عمل می‌کند. یعنی جامعه به تغییرات مثبت در مؤلفه‌های اسلامی همچون عدالت اقتصادی، اخلاق بازار و حقوق انسانی واکنش مثبت‌تر و قوی‌تری نشان می‌دهد ولی در مواجهه با افول این شاخص‌ها، تمایل به بخشش به طور محسوسی کاهش می‌یابد. این یافته به خوبی با نظریه‌های نهادگرایی و اخلاق اجتماعی مطابقت دارد که تأکید دارند چارچوب‌های رسمی با الهام از ارزش‌های دینی می‌توانند در رفتار شهروندان بازتاب پیدا کنند. در بلندمدت نیز تأثیرات مشابهی مشاهده شد، با این تفاوت که دامنه و عمق این تأثیرات تقویت شد. به طور خاص، نتایج مدل نشان داد که ارتقای تدریجی اسلامیت نهادی در ساختارهای حکمرانی، اقتصادی و حقوقی کشور می‌تواند به تعمیق حس اعتماد، انسجام اجتماعی و تمایل به بخشش منجر شود. در مقابل، تضعیف مؤلفه‌های این شاخص، به ویژه در ابعاد عدالت اجتماعی، حقوق بشر و شفافیت حکمرانی، در بلندمدت به فرسایش سرمایه اخلاقی و کاهش رفتارهای مبتنی بر گذشت و مدارا منتهی می‌شود. این روند به وضوح نشان‌دهنده وجود اثرات پایداری است که نهادهای دینی - اگر در بستر کارآمد و عادلانه عمل کنند - می‌توانند بر ارزش‌ها و رفتارهای اجتماعی داشته باشند. این نتیجه با برخی واقعیت‌های شناخته شده جامعه ایران نیز همخوانی دارد. در سال‌های اخیر، مشارکت گسترده مردم در فعالیت‌های خیریه، توسعه نهادهای مردمی، سنت وقف، کمک‌های مؤمنانه، حضور داوطلبانه در بحران‌هایی نظیر سیل، زلزله و همه‌گیری کوید-۱۹ و همچنین نقش مساجد، هیئت‌های مذهبی و سازمان‌های خیریه در بسیج اجتماعی نشان داده است که ارزش‌های دینی همچنان یکی از مهم‌ترین بسترهای شکل‌گیری رفتارهای نوع‌دوستانه در جامعه ایران به شمار می‌روند. در چنین بستری، تقویت کیفیت نهادهایی که این ارزش‌ها را نمایندگی می‌کنند، می‌تواند اعتماد عمومی و روحیه همدلی را افزایش دهد و زمینه بروز رفتارهایی همچون بخشش را فراهم سازد.

تحلیل یافته‌ها در بستر ایران نشان می‌دهد که صرف وجود باورهای دینی در جامعه برای تقویت رفتارهای اخلاقی کافی نیست بلکه کیفیت عملکرد نهادهایی که مسئول تحقق این ارزش‌ها هستند، نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. طی دوره مورد مطالعه، اقتصاد ایران با تحریم‌های اقتصادی، نوسانات شدید تورمی، کاهش قدرت خرید خانوارها و افت نسبی برخی شاخص‌های اعتماد عمومی مواجه بوده است. با وجود این شرایط، استمرار فعالیت نهادهای مذهبی، خیریه‌ها، سنت وقف، صندوق‌های قرض‌الحسنه و شبکه‌های گسترده کمک‌های مردمی نشان می‌دهد که ظرفیت‌های نهادی مبتنی بر ارزش‌های اسلامی همچنان می‌توانند در حفظ سرمایه اجتماعی و تقویت رفتارهای نوع‌دوستانه نقش‌آفرین باشند. از این رو، یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که کیفیت حکمرانی و نحوه تحقق ارزش‌های اسلامی در عملکرد نهادها، بیش از صرف وجود این ارزش‌ها، در شکل‌دهی به رفتارهای اجتماعی اهمیت دارد.

همسویی نتایج پژوهش حاضر با مطالعات ایوب (۱۹۹۷)، احمد (۲۰۱۹) و الحق و همکاران (۲۰۲۱) را می‌توان ناشی از تأکید مشترک این پژوهش‌ها بر نقش نهادهای دینی در تقویت اعتماد، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و رفتارهای نوع‌دوستانه دانست. همچنین یافته‌های فینچام و می (۲۰۲۲) و کبیری و همکاران (۲۰۲۴) مبنی بر متفاوت بودن واکنش افراد نسبت به تغییرات مثبت و منفی محیط نهادی، با نتایج پژوهش حاضر همخوانی دارد و نشان می‌دهد که تحلیل روابط در قالب الگوهای خطی، ممکن است بخشی از واقعیت را نادیده بگیرد. از سوی دیگر، مطالعات داخلی از جمله فرهادی و همکاران (۱۴۰۲)، محمدی و همکاران (۱۴۰۱) و صالحی‌فر (۱۴۰۳) نیز بیانگر آن هستند که کارآمدی نهادهای مبتنی بر ارزش‌های دینی، از طریق تقویت سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی، می‌تواند زمینه گسترش رفتارهای اخلاقی را فراهم آورد. بنابراین، یافته‌های پژوهش حاضر نه تنها در امتداد ادبیات موجود قرار می‌گیرد بلکه شواهد تجربی جدیدی از تجربه ایران درباره نقش کیفیت نهادها در تبیین رفتارهای اخلاقی ارائه می‌دهد.

گفتنی است که نتایج این پژوهش در چارچوب شرایط اقتصادی، اجتماعی و نهادی ایران طی دوره ۲۰۱۲ تا ۲۰۲۳ قابل تفسیر است. در این دوره، اقتصاد ایران با شوک‌های داخلی و خارجی متعددی مواجه بوده که می‌تواند بر رفتارهای اجتماعی و اخلاقی افراد نیز اثرگذار باشند. از این رو، اگرچه یافته‌های پژوهش وجود رابطه معنادار میان متغیرهای مورد بررسی را نشان می‌دهد، تعمیم این نتایج به سایر دوره‌های زمانی یا سایر کشورها باید با احتیاط و با در نظر گرفتن تفاوت‌های نهادی و اقتصادی صورت گیرد.

با توجه به نتایج پژوهش، دو پیشنهاد زیر برای سیاست‌گذاران قابل طرح است:

- طراحی و تقویت شاخص‌های اسلامیت نهادی با رویکرد عدالت‌محور و اخلاقی: نهادهای قانون‌گذار، قضایی و اقتصادی باید در اجرای آموزه‌های اسلامی بر مؤلفه‌هایی همچون شفافیت، حقوق بشر، عدالت اقتصادی و رفاه اجتماعی تمرکز کنند زیرا این عناصر مستقیماً با افزایش رفتارهای اجتماعی مثبت همچون بخشش ارتباط دارند.
- ارتقای سواد دینی نهادی در نظام‌های مدیریتی: تدوین برنامه‌های آموزشی و ارتقای ظرفیت نهادهای عمومی در جهت درک و پیاده‌سازی اسلامیت نه به صورت شعاری بلکه در عمل به گونه‌ای که شهروندان آثار ملموس آن را در زندگی خود مشاهده کنند. چنین سیاستی می‌تواند در بلندمدت سرمایه اخلاقی جامعه را تقویت کرده و پایداری اجتماعی را ارتقا دهد.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

سپاسگزاری

از حامیان مادی و معنوی پژوهش تقدیر شود.

ORCID

Mostafa Kazemi Najaf Abadi

<https://orcid.org/0000-0003-2271-2714>

منابع

- آریایی آذر، افسانه، حسینی، اشرف‌السادات، یونسی، جلال و صدرالسادات، جلال. (۱۳۸۳). بررسی میزان بخشش در خانواده‌های اصلی و خانواده‌های هسته‌ای و ارتباط آن با رضامندی زناشویی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی.
- جولانیان، طاهره، بشردوست، سیمین و صابری، هایده. (۱۴۰۳). پیش‌بینی بخشش براساس باور به دنیای عادلانه/ ناعادلانه با میانجی‌گری عواطف خودآگاه در جمعیت مراجعه‌کنندگان به خانه‌های سلامت شهر کرج. دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی، ۲۵ (۹۸)، ۱۹۱-۲۰۰. doi: 10.30486/jsrp.2021.1884842.2190
- حسینی، اشرف‌السادات، یونسی، جلال و صدرالسادات، جلال. (۱۳۸۳). بررسی میزان بخشش در خانواده‌های اصلی (نسل اول) و خانواده‌های هسته‌ای (نسل دوم، زوجین) و ارتباط آن با رضامندی زناشویی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی.
- دادگر، یداله، نظری، روح‌اله و فهیمی‌فر، فاطمه. (۱۳۹۶). عوامل مؤثر بر هزینه‌های مذهبی شهری و روستایی در ایران؛ رویکرد «برو». پژوهش‌های اقتصادی ایران، ۲۱ (۶۷)، ۵۱-۲۵. <https://doi.org/10.22054/ijer.2016.7235>
- صالحی‌فر، سیدمحمد. (۱۴۰۳). وقف و جایگاه آن در رشد و توسعه اقتصادی (با رویکرد سیاست‌گذاری). نوزدهمین فراخوان آثار حوزه علمیه خراسان.
- فرهادی، پرنیا، فروتن، لیلا، دادخواه زین‌آباد، فاطمه و محمدی، نگین. (۱۴۰۲). تربیت عقیدتی دینی و اخلاقی دانش‌آموزان با توجه به ساحت اعتقادی سند تحول بنیادین. اولین همایش بین‌المللی جامعه‌شناسی، علوم اجتماعی و آموزش و پرورش با رویکرد نگاهی به آینده.
- فرهودفر، مهدی. (۱۳۹۹). تأثیرات فرهنگی اسلام بر ایران. رساله دکتری، دانشگاه معارف اسلامی.
- قاسم‌زاده علیشاهی، ابوالفضل. (۱۴۰۰). پژوهش‌های مرتبط با اسلامیت نهادی و تمایل به بخشش. سامانه پژوهشی ژيرو.
- محمدی، سیدیزدان، ستوده اصل، نعمت، جهان، فائزه و معاضدیان، آمنه. (۱۴۰۱). بررسی تأثیر باورهای دینی و حمایت اجتماعی ادراک‌شده بر گرایش به رفتارهای پرخطر در دانش‌آموزان پسر مقطع متوسطه دوم. مجله مطالعات ناتوانی، ۱۲، ۷۱-۷۱. URL: <http://jdisabilstud.org/article-1-2229-fa.html>

References

- Ahmed, Z.S. (2019). Forgiveness and restorative justice in Islam and the West: A comparative analysis. *ICR Journal*, 10(1), 45-60. <https://icrjournal.org/index.php/icr/article/view/786>
- Aryaei Azar, A., Hoseini, A., Younesi, J. & Sadralasadat, J. (2004). *A study of the level of forgiveness in original families and nuclear families and its relationship with marital satisfaction*. Master's Thesis, University of Rehabilitation and Social Welfare Sciences. [In Persian]
- Askari, H. (2019). Islamicity indices: A moral compass for reform and effective institutions. *International Journal of Islamic Economics*, 1(1), 129. DOI: 10.32332/ijie.v1i01.1574
- Abu-Nimer, M. & Nasser, I. (2013). Forgiveness in the Arab and Islamic contexts: Between theology and practice. *Journal of Religious Ethics*, 41(3), 474-494. <https://doi.org/10.1111/jore.12025>

- Al Haq, M.A., Wahab, N.A. & Alam, M.M. (2021). Understanding the impact of institutional factors on asnaf sustainability: A PLS-SEM approach. *Journal of Islamic Monetary Economics and Finance*, 7(4), 123–140. <https://doi.org/10.21098/jimf.v7i4.1289>
- Ayoub, M. (1997). Repentance in the Islamic tradition. In A. Etzioni & D. E. Carney (Eds.), *Repentance: A comparative perspective* (pp. 96–121). Rowman & Littlefield.
- Dixon, D. & Olsson, M. (2017). The role of religion in forgiveness and the quality of life of individuals. *Journal of Religion and Health*, 56(4), 1234–1245.
- Dadgar, A., Yadollahi, R., Nazari, R.H. & Fahimifar, F. (2017). Factors affecting urban and rural religious expenditures in Iran: A "Brown" approach. *Iranian Economic Research*, 21(67), 25–51. <https://doi.org/10.22054/ijer.2016.7235> [In Persian]
- Fincham, F.D. & May, R.W. (2022). No type of forgiveness is an island: Divine forgiveness, self-forgiveness and interpersonal forgiveness. *The Journal of Positive Psychology*, 17(5), 620–627. <https://doi.org/10.1080/17439760.2021.1901210>
- Farhadi, P., Foroutan, L., Dadkhah Zeinabad, F. & Mohammadi, N. (2023). Religious and moral education of students according to the faith-based dimension of the fundamental transformation document. The First International Conference on Sociology, Social Sciences, and Education with a Future-Oriented Perspective. [In Persian]
- Farhoudfar, M. (2020). *The cultural impacts of Islam on Iran*. Doctoral Dissertation, University of Islamic Teachings. [In Persian]
- Ghasemzadeh Alishahi, A. (2021). Research on institutional islamization and the tendency to forgive. Zhiro Research System. [In Persian]
- Ghobari Bonab, B., Khodayarifard, M. & Hashemi Geshnigani, R. (2018). Repentance and seeking forgiveness: The effects of spiritual therapy based on Islamic tenets to improve mental health. *Mental Health, Religion & Culture*, 22(2), 1–15. <https://doi.org/10.1080/13674676.2018.1514593>
- Ghobari Bonab, B., Khodayarifard, M., Hashemi Geshnigani, R., Khoei, B.A. & Nosrati, F. (2024). Effectiveness of forgiveness education with adolescents in Iran: Increasing the positive psychology of empathy, altruism, and willingness to forgive. *Journal of Moral Education*, 1–15. <https://doi.org/10.1080/03057240.2024.2360210>
- Askari, H. & Mohammadkhan, H. (2016). *The indices and their formulation*. In: Islamicity Indices: The Seed for Change. Palgrave Macmillan, New York, pp. 2533. doi: 10.1057/9781137587718_3
- Hoseini, A., Younesi, J. & Sadralasadat, J. (2004). A study of the level of forgiveness in original families (first generation) and nuclear families (second generation- couples) and its relationship with marital satisfaction. Master's Thesis, University of Rehabilitation and Social Welfare Sciences. [In Persian]
- Hasan, A.Z., Hussien, O.S., Tajudin, A., Alilah, N.H., Kamarzaman, M.H. Awang, J., Hanin Hamjah, S., Noor, M. & Kashim, A.Y. (2020). The influence of management using the psychology of forgiving and forgetting from an Islamic perspective in COVID-19 disease. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(12s), 1600–1608. <https://sersc.org/journals/index.php/IJAST/article/view/22848>
- Isçan, H. & Lokmanoglu, A.Ş. (2020). The relationship between self-forgiveness and religious coping: A quantitative research on adults. *Social Science Development Journal*, 3(2), 45–60. <https://doi.org/10.31567/ssd.363>
- Joulanian, T., Bashardoost, S. & Saberi, H. (2025). Prediction of forgiveness based on belief in a just/unjust world mediated by self-conscious emotions among visitors of health houses in Karaj. *Knowledge and Research in Applied Psychology*, 98, 191–200. doi: 10.30486/jsrp.2021.1884842.2190 [In Persian]
- Kato, T. (2022). Islamic and capitalist economies: Comparison using econophysics models of wealth exchange and redistribution. arXiv preprint arXiv:2206.05443. <https://arxiv.org/abs/2206.05443>
- Kabir, M., Kabir, M.R. & Islam, R.S. (2024). Islamic lifestyle applications: Meeting the spiritual needs of modern Muslims. arXiv preprint arXiv:2402.02061.

- <https://arxiv.org/abs/2402.02061>
- Krause, N. & Ellison, C.G. (2008). Forgiveness by God, forgiveness of others, and psychological well-being in late life. *Journal of Psychology and Theology*, 36(4), 267-277. doi: 10.1111/1468-5906.00162
- Lawrence, R.T., Kennedy, P.J., Simpson, T.L. & Bennett, G.G. (2011). Forgiveness and health: The role of attachment and religiousness. *Journal of Psychology and Christianity*, 30(3), 207.
- Mohammadi, S.Y., Sotoodeh Asl, N., Jahan, F. & Mo'azezian, A. (2022). The impact of religious beliefs and perceived social support on the tendency toward high-risk behaviors among male high school students. *Journal of Disability Studies*, 12, 71-71.
URL: <http://jdisabilstud.org/article-1-2229-fa.html> [In Persian]
- McCullough, M.E. (2008). *Beyond revenge: The evolution of the forgiveness instinct*. San Francisco, CA : Jossey-Bass.
- Nasser, I. (2021). Religiosity as a mediator of forgiveness among educators and parents in seven Muslim communities. *Journal of Beliefs & Values*, 43(2), 1-15.
<https://doi.org/10.1080/13617672.2021.1930930>
- Nasser, I. & Abu-Nimer, M. (2020). Teaching for forgiveness in the Arab and Muslim world: A curriculum development approach. *International Journal of Educational Development*, 75, 102187. <https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2020.102187>
- Rehman, S.S. & Askari, H. (2010). How Islamic are Islamic Countries? *Global Economy Journal*, 10(2). <https://doi.org/10.2202/1524-5861.1614>
- Shaheen, S., Kalim, R. & Arshed, N. (2023). Nonlinear effect of Islamic financing on economic stability: A case of equity and debt financing. *Journal of Management Info*, 9(2), 121-145. DOI: 10.31580/jmi.v9i2.2639
- Salehifar, S.M. (2025). Waqf and its role in economic growth and development (A policy-oriented approach). *The 19th Call for Scholarly Works, Seminary of Khorasan*. [In Persian]
- Sabzian, H., Aliahmadi, A., Azar, A. & Mirzaee, M. (2018). Economic inequality and Islamic charity: An exploratory agent-based modeling approach. arXiv preprint arXiv:1804.09284. <https://arxiv.org/abs/1804.09284>
- Worthington Jr, E.L. & Scherer, M. (2004). Forgiveness is an emotion-focused coping strategy that can reduce health risks and promote health resilience: Theory, review, and hypotheses. *Psychology & Health*, 19(3), 385-405. <https://doi.org/10.1080/0887044042000196674>

